

Актуальні питання методики навчання
української мови учнів початкових
класів шкіл з російською мовою
викладання

Ірина Миколаївна Прихожанова
старший викладач кафедри дошкільної
та початкової освіти СМГУ

Цілі навчання української мови у початкових класах

- **Основною метою навчання української мови в початкових класах є формування і розвиток елементарних умінь спілкуватися українською мовою в усній і писемній формах, виховання поваги до української держави, народу, його мови, культури, почуття громадянськості.**

Державний стандарт початкової загальної освіти № 1/9-695 від 06.12.2005

Навчальні завдання

Державний стандарт початкової загальної освіти № 1/9-695 від 06.12.2005

формування позитивної мотивації до вивчення української мови;

розвиток аудіативних умінь;

формування і збагачення словникового запасу з різних сфер спілкування та етнокультурознавчої лексики;

формування елементарних знань з мови та частково мовленнєвих умінь (орфоепічних і граматичних);

розвиток умінь діалогічного й монологічного мовлення;

формування графічних та орфографічних умінь, навичок правильного читання і письма.

Основними групами компетентностей, яких потребує сучасне життя, є:

Зміст навчання української мови та його КОМПОНЕНТИ

чітко окреслений мінімум систематизованих знань з мови та орфографії, а також текстів, завдань та вправ, які є основою для розвитку в учнів умінь і навичок мовленнєвої діяльності, формування в них комунікативних умінь та соціокультурних і світоглядних уявлень)

комунікативна
компетенція

- формування вмінь спілкуватися українською мовою в усній і писемній формі

лінгвістична
компетенція

- формування системи елементарних знань з мови

соціокультурна
компетенція

- формування сукупності знань про побут, звичаї, традиції українського народу; його культуру, літературу

Виходячи з основної мети та змістових ліній
Державного стандарту, визначаються **цілі уроків**:

навчальні

розвивальні

пізнавальні

виховні

Навчальні цілі

формувати й розвивати в учнів
уміння, що стосуються усіх видів
мовленнєвої діяльності:

уміння
слухати й
розуміти
українську
спілкуватися
нею з
однолітками
и й

читати й
писати
українсько
визначених

засвоїти
елементарн
у систему
знань з

української
відповідни
правопису
уміннями

Розвивальні цілі

розвиток розумових здібностей
учнів

умінь порівнювати факти
російської й української мов

аналізувати мовні факти

робити висновки тощо.

Пізнавальні цілі

- розвиток і розширення лінгвістичного кругозору учнів
- їхніх уявлень про українську мову як мову, споріднену з російською
- ознайомлення з українською національною культурою, звичаями, традиціями, обрядами, фольклором, визначними письменниками, історичними й культурними діячами

Виховні цілі

Виховні цілі

почуття толерантності д ів різних культур

- цікавості й поваги до українського народу, його мови, літератури, культури, історії
- формування морально-етичних навичок
- мовленнєвої культури

Засоби навчання української мови

матеріальні

діяльнісні

мовні

предметно-образні

мовленнєві

практичні

теоретичні

звуки

букви

слова

правила

закономірності

предмети

малюнки

картинки

аудіозаписи

підручники

роздатковий матеріал

фонозаписи

таблиці

читання

письмо

ситуації

методи

прийоми

навчання

контролю

ідеї

закономірності

«Буквар» Івана Федорова – наш перший друкований підручник

Іван Федоров

б в о з ѣ ѿ ѡ л ѓ
ѣ л н ѣ ѣ ѣ м ѣ
ш ш ч ц ѡ х ф ѣ ѣ
т е р п о н м л к
ї н з с ж е ѣ г
в б л

г л е н ѣ ѣ ц м ѡ
к ж к п ѣ ч ѣ ѣ ѣ
в с л р ф ш ѣ ѣ ѣ
г з м е х ш н з ѣ
ѣ ї н т ѡ ѣ ѣ ѣ
в

д ка ба га да жа за ка
ла ма на па ра са та

а б в г д е
з л м н о
п р с т ф ѣ
ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ
ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ
ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ

Аїа азѣдїса . ѡіснїгн
осмочагнїа , ерѣчь
граммачнїсїн .

Азѣ .
Гѣісн . бѣдѣ . ѡнѣ . кѣ
бѣдншн . тѣ .
бѣднчѣ . тѣн .
бѣднба . мѣ дѣа .
бѣднѣа . бѣ дѣа .
бѣднмѣ . сомнїмнїсн
бѣднѣ . бѣменѣ лнїсн
бѣдѣ . іакѣбнѣцнн на
на ган , іан мѣ надрѣгн .

Ян Амос Коменський - основоположник теорії навчальної книги

перший ілюстрований підручник для найменших учнів
– «Видимий світ у малюнках» (1658)

Внесок вітчизняного педагога

**Костянтин Дмитрович
Ушинський**

Найвидатніший теоретик
навчальної книги другої
половини XIX століття

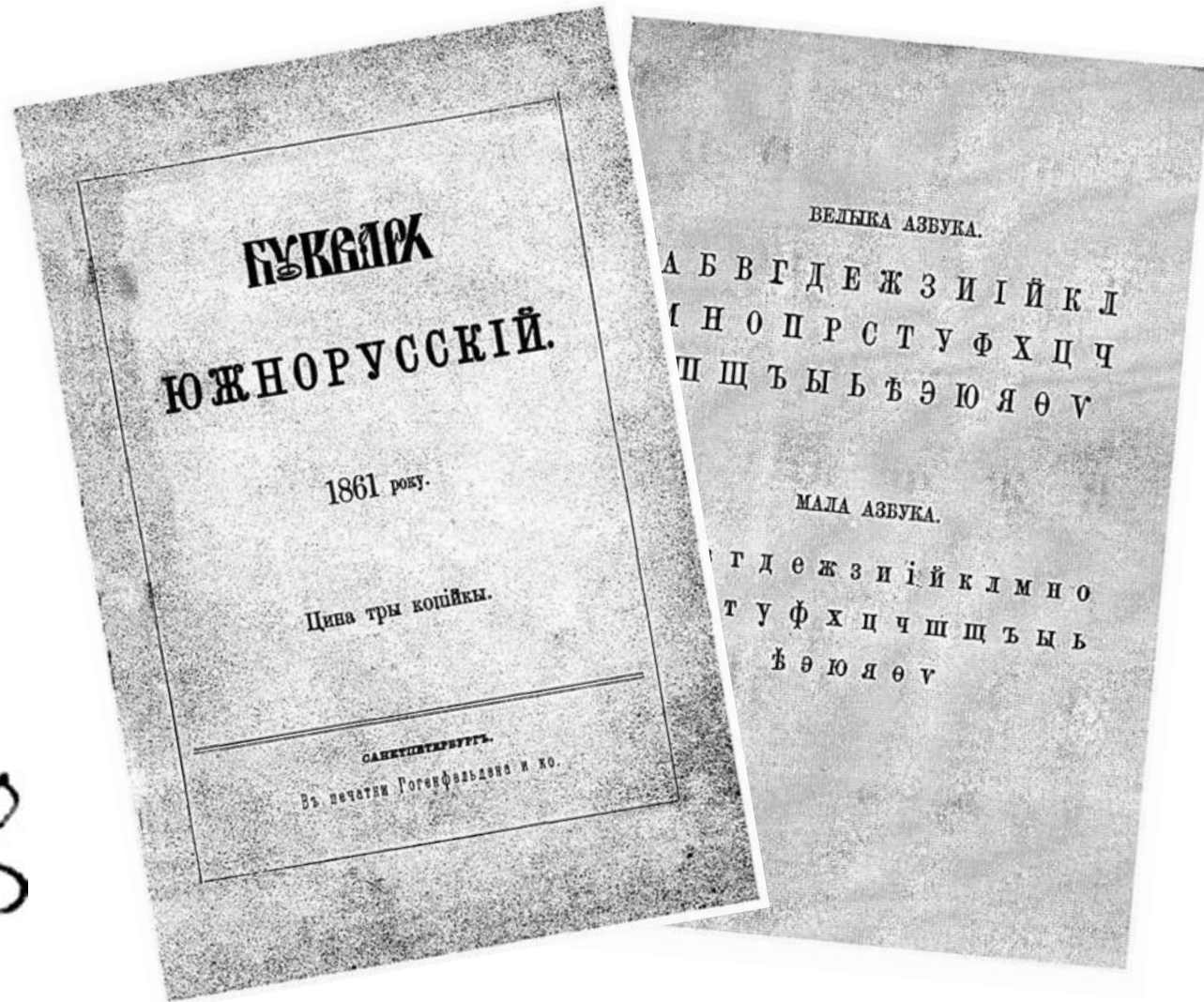
Автор підручників для
початкової школи

- «Дитячий світ»(1861)
- «Рідне слово» (1864)

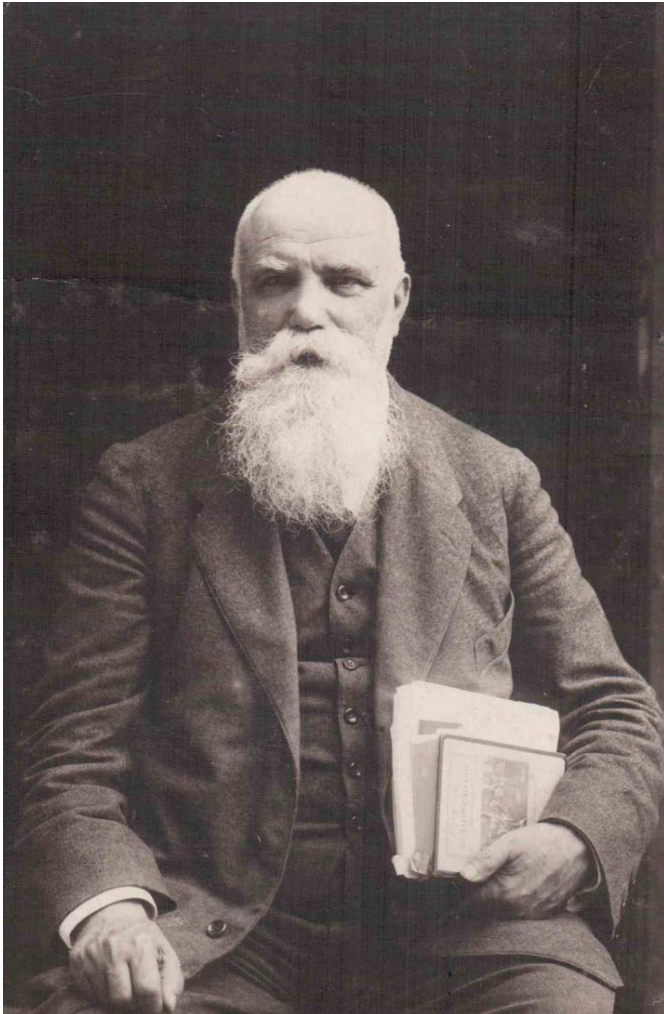
«Букварь южнорусский» Т.Г.Шевченка – перший підручник з навчання грамоти у школах України, написаний літературною мовою

Т. Шевченку

ЛУБЕНЕЦЬ ТИМОФІЙ ГРИГОРОВИЧ

«ГраMATка» Т.Г.Лубенця вважається першим українським букварем, складеним за аналітико-синтетичним методом (вийшла друком під псевдонімом «Норець»)

Борис Дмитрович Грінченко

- «Граматка» Б.Д.Грінченка визнана дослідниками одним із перших інтегрованих підручників на основі українознавства.
- За змістовий матеріал та виховну спрямованість читанку Бориса та Марії Грінченків «Рідне слово» освітяни назвали першою українською читанкою нового типу

Пантелеймон Олександрович Куліш

- впроваджував новий фонетичний правопис (згодом його назвали «кулішівкою»), який мав важливе значення у встановленні сучасної української орфографії. Оскільки «Граматка», як зазначав сам автор, призначалася не тільки для дітей, а й для всіх тих, хто не мав початкової шкільної освіти, він подав різні методичні поради. Вони написані просто і докладно, з використанням народно-розмовної лексики.

«Скільки ні єсть у насъ по Вкраїні граматокъ і букварівъ, то всі вони не годятця намъ для першої науки письменства, бо печатані не нашою мовою, а черезъ те всяка дитина довго нудитця надъ книжкою, поки навчитця иноязичниі слова розбірати...»

Один з найперших українських букварів

- «Українська абетка»
М. Гаццука
- (М. О. Гатцука)
Москва, 1860 р.

Олексій Пáвлович Павлóвський

перша граматика
сучасної
української мови,
1818 р.

ГРАММАТИКА МАЛОРОССИЙСКАГО НАРЪЧІЯ,

ИЛИ

ГРАММАТИЧЕСКОЕ ПОКАЗАНИЕ СУЩЕСТВЕН-
НЪЙШИХЪ ОТЛИЧІЙ, ОТДѢЛИВШИХЪ МАЛО-
РОССИЙСКОЕ НАРЪЧІЕ ОТЪ ЧИСТАГО РОССИЙ-
СКАГО ЯЗЫКА, СОПРОВОЖДАЕМОЕ РАЗНЫМИ
ПО СЕМУ ПРЕДМѢТУ ЗАМѢЧАНІЯМИ И СО-
ЧИНЕНІЯМИ.

Сочин. Ал. Павловскій.

Ego pro sententia mea hoc censeo. — Pedibus in
hanc sententiam itum sit! — *Sense. Apokolokit.*

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ.

Въ типографіи В. Плавильщикова,

1818 года.

І.І.Огієнко

Проф. І. Огієнко

«Граматyku малої Лесі»
І.І.Огієнка дослідники
творчості педагога
вважають спробою
науковця – практика
створити «початковий
курс української мови
для дітей»

Роль підручника в навчально-виховному процесі

процесів, формування загально навчальних умінь і

Вимоги до сучасного підручника (О.Я. Савченко)

Сучасний підручник для початкової школи повинен поступово, але послідовно і наполегливо, готувати дітей до самонавчання. Цей аспект доцільно втілювати за такими **напрямами:**

Мотиваційний

- використання у текстах і методичному апараті різних засобів заохочення і підтримки успіху у самостійній праці, виникнення і розвитку пізнавальних потреб та інтересів.

Процесуальний

- уміння автора спроектувати в тексті, завданнях, схемах тощо розгорнутий процес самонавчання

Шкільний підручник

вид навчальної літератури, який репрезентує знання і види діяльності з конкретного навчального предмета відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальної програми з урахуванням особливостей цього предмета (його домінуючої функції), типу школи, вікових особливостей і будується на засадах домінуючої концепції навчання.

Підручник з української мови як другої має відповідати таким дидактичним принципам

забе

овоб

навк

нови

зміс

Твас

мати

забе

знов

вч

навч

вч

унн

рвв

кнн

овв

овв

ррр

ррр

ррр

ррр

ррр

ррр

ррр

ррр

Вимоги до ілюстрацій підручника

❖ **Ілюстрація** (від лат. *illustratio* – освітлення) – наочне зображення, пояснення за допомогою наочних прикладів; зображення, що супроводжує й доповнює текст, галузь образотворчого мистецтва, пов'язана з образним тлумаченням літературного твору

[Городенко Г.Г. Ілюстрація. Плакат. Лекції для студ. высш. уч. зав. – М., 1981. – С.4].

- Призначення та функції ілюстративного матеріалу у дитячій книжці є різноманітним. У дидактичному, або пізнавальному плані зображення може пояснювати, унаочнювати окремі фрагменти текстового повідомлення, наголошувати на особливо важливих речах, на зоровому рівні розширювати і поглиблювати уявлення дитини про навколишню дійсність, розвивати спостережливість, кмітливість тощо.

Вимоги до ілюстрацій підручника

[Огар Є.І. Типологічний аналіз сучасної книги для дітей // Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника, 1999. - № 6. – с. 371 – 384 с.]

- ❖ Проте надто важливе у книжках для дітей естетичне навантаження знаків-ілюстрацій: вони мають збуджувати естетичну уяву дитини, формувати відчуття *кольору, форми, гармонії, ритму, пропорції*, прилучати її до культури мистецтва загалом, книжкового, зокрема.

Вимоги до ілюстрацій підручника

[Огар Є.І. Типологічний аналіз сучасної книги для дітей // Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника, 1999. - № 6. – с. 371 – 384 с.]

❖ Образотворча інформація різна за значенням та місцем у книзі зв'язками з текстом, технікою виконання й поділяється на такі види: *пізнавальна, художньо-образна та декоративна.*

Функції ілюстрацій

- інтерпретаційна
- пізнавально-навчальна
- виховна
- естетична
- доповнювальна

Методика викладання української мови

Дорошенко С.І. Методика викладання української мови : Навчальний посібник. - К.: Вища школа, 1989. — 424 с

(Хорошковська О.Н. Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання.- К.: Промінь, 2006.-С.15)

Методика викладання української мови в початкових класах — це педагогічна наука, що визначає теоретичні засади навчання мови учнів 1—4 класів і рекомендує найбільш ефективні методи і прийоми удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів і формування у них наукового уявлення про мову як знакову систему.

- **Методика навчання української мови як державної**, крім урахування особливостей самої мови, має брати до уваги ще й результати порівняльного аналізу двох мовних систем – рідної (першої) й української (другої). Це необхідно для визначення змісту навчального матеріалу з української мови, а також для розробки та вибору методів і прийомів навчання, організації навчального процесу.

Методика навчання української мови як другої:

- Навчальний процес розпочинається з формування вмінь усного мовлення.
- Враховується чинник співвідношення систем двох мов – рідної й української.

Відмінності в методиках навчання української мови як другої і як рідної

Методика навчання української мови як рідної:

- Навчальний процес розпочинається з опанування грамоти.
- Основна увага на уроках приділяється писемному

Малюнок 4. Відмінності в методиках навчання української мови як другої і як рідної

Предмет навчання української мови

У школі на уроках **рідної мови** усвідомлюються мовні засоби.

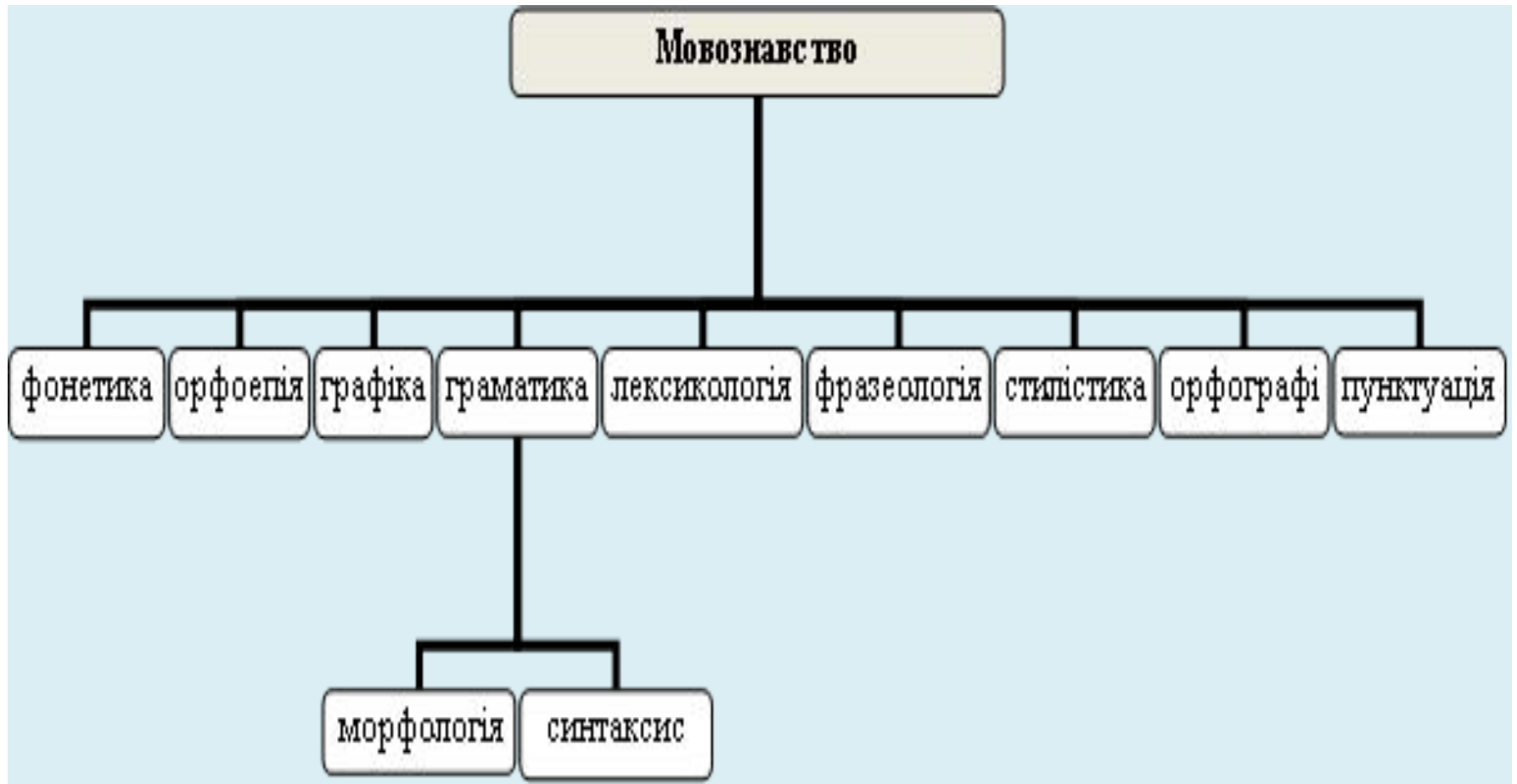

На відміну від рідної у початкових класах *спеціальним предметом навчання* **української мови** є не мовні засоби як такі, а мовлення.

Взаємозв'язок методики української мови з іншими науками

Розділи мовознавства

Врахування психологічних особливостей навчання української мови як другої, близькоспорідненої

- **Апперцепція**

- Одна з психологічних закономірностей людського сприйняття - все нове пізнається через попередній досвід

- **Транспозиція знань, умінь і навичок**

- позитивний перенос знань і навичок з російської мови на засвоєння навчального матеріалу української мови.

- **Інтерференція**

- негативний перенос знань і навичок з російської мови в українську під час засвоєння матеріалу української мови, коли відбувається заміщення звуків і букв російської мови на відповідні в українській мові.

Транспозиція знань, умінь і навичок

№	Умови виникнення
1	наявності міцних знань, сформованих на уроках рідної мови;
2	оптимального співвідношення в часі між засвоєнням навчального матеріалу на уроках першої і другої мов;
3	вмінь усвідомлювати свої дії, здатність до узагальнення свого досвіду, набутого під час виконання практичних вправ, а також уміння застосовувати його в новій навчальній ситуації, на новому навчальному матеріалі;
4	використання методів і прийомів навчання, спрямованих на перенос і застосування знань, умінь і навичок на новий навчальний матеріал;
5	врахування індивідуально-психологічного чинника, зокрема таких особливостей дитини, як здатність до навчання, гнучкість і самостійність мислення, уміння швидко включатися в роботу.

Етапи формування умінь з позиції психології

Первинне вміння

– спосіб дії, який учень свідомо застосовує на основі здобутих знань про дію

Навичка

визначається як зміцнений завдяки вправам спосіб дії, як дія, що виконується без участі свідомості, автоматично

Вторинне вміння

уміння виконувати комплексні мовленнєві дії, що в основі своїй мають навички. Таким є вміння читати й писати, самостійно будувати висловлювання в різних мовленнєвих ситуаціях

Етапи формування умінь з позиції психолінгвістики

частково мовленнєві вміння

вміння і навички, пов'язані із засвоєнням учнями мови (зі звуками – норми вимови, словом – лексичний запас, з граматикою – уміння будувати висловлювання на рівні словосполучень і речень)

мовленнєві вміння

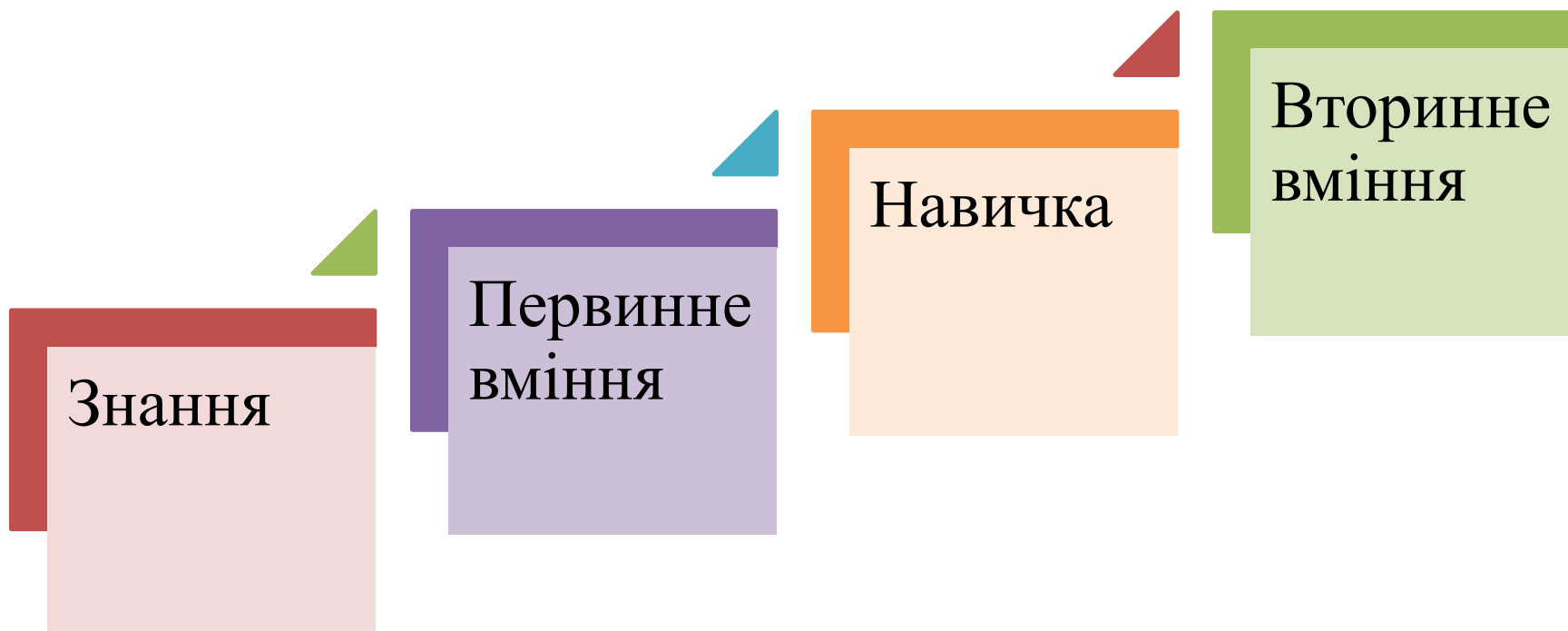
пов'язані з такими видами мовленнєвої діяльності, як слухання-розуміння, говоріння, читання і письмо

комунікативні вміння

пов'язані зі спілкуванням та його мотивами, метою і соціальними нормами мовленнєвої поведінки, характерними для того чи іншого народу

Етапи процесу формування мовленнєвих умінь

(Городилова Г.Г.)

Лінгводидактичні принципи навчання української мови як другої

Урахування особливостей першої мови

Випереджувального формування усного мовлення

Природовідповідності та культуровідповідності

Комплексного підходу до формування мовленнєвих умінь

Комунікативної спрямованості навчання

Оптимального співвідношення між знаннями з мови та мовними й мовленнєвими вправами

Забезпечення мовного середовища та установки на мовлення

Науковості, систематичності, доступності

Мотивації навчального процесу та взаємозв'язку навчання, виховання й розвитку дітей

Індивідуалізації та диференціації навчання

Наочності навчання

Визначення *методів навчання*

У дидактиці

способи упорядкованої взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань
(Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997.- 206)

У лінгводидактиці

основні способи викладання, які визначають роботу вчителя та учнів і мають своє виховне значення, відповідають специфічним особливостям дисципліни, характеру виучуваної теми та етапу навчання, об'єднують ряд часткових способів навчання, тобто окремих методичних прийомів

(Палей И. Р. Очерки по методике русского языка. — М., 1965. — С. 147)

Прийоми навчання української мови

(Наумчук М.М., Луштинська Л.П. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови: Навчально-методичний посібник.- Тернопіль: Астон, 2003.-С.96).

складові частини методів, конкретні дії вчителя і учнів, які підпорядковані загальному напрямку роботи, загальним установкам, визначеними вимогами методу. Приклади прийомів навчання: складання плану твору, побудова алгоритму орфографічної дії, пояснювальний диктант, використання перфокарт, визначення форми відмінювання іменників для перевірки правопису відмінкового закінчення, використання словника та ін. Одні й ті ж прийоми можуть використовуватися у різних методах. Наприклад, прийоми мовного аналізу використовуються у лекційному методі, бесіді, вправах. Але є прийоми, закріплені за одним методом: так, прийом створення проблемної ситуації характерний лише для проблемного навчання, є його ознакою.

Характеристика прийомів навчання другої мови

(Успенський М. Б.)

дидактико-методичні прийоми

методичні різновиди дій учителя і школярів, що сприяють засвоєнню нового матеріалу. Вони мають відповідати меті, етапу та методу навчання і становлять різноманітні прийоми пояснення, включаючи зіставлення, аналіз, узагальнення, систематизацію знань. Серед дидактико-методичних прийомів М. Успенський окремо виділяє *зіставлення*, зазначаючи, що воно не пов'язано з певними методами і є універсальним

предметні прийоми

конкретно пов'язані з певною темою і визначаються нею

Вибір методів і прийомів навчання української мови залежить від багатьох чинників:

- ❖ цілі навчання,
 - ❖ етап навчання,
 - ❖ співвідношення навчального матеріалу української і рідної,
 - ❖ зміст виучуваного матеріалу,
 - ❖ лінгвістичний характер виучуваного матеріалу,
 - ❖ вікові особливості учнів,
 - ❖ загальний розвиток учнів,
 - ❖ особливості особистого досвіду та майстерності вчителя.
-
- *Запам'ятайте! Немає і не може бути якогось одного, універсального методу, який би годився для вивчення будь-якого мовного матеріалу.*

Поняття «ЗІСТАВЛЕННЯ»

Організуюча основа навчання другої мови

(О.Н.Хорошковська)

Зіставлення як організуюча основа навчання знаходить своє застосування:

а) під час визначення змісту навчального матеріалу в програмах і підручниках;

б) під час поурочного планування матеріалу;

в) у формулюванні правил;

г) у доборі лексичного матеріалу для вправ;

г) у формулюванні навчальних завдань.

Поняття «ЗІСТАВЛЕННЯ» Методичний прийом

- Зіставлення як методичний прийом практикується в усіх випадках, коли матеріал *протилежний* в обох мовах або *має часткові розбіжності*. Таке зіставлення виноситься на урок, тобто є *відкритим*.

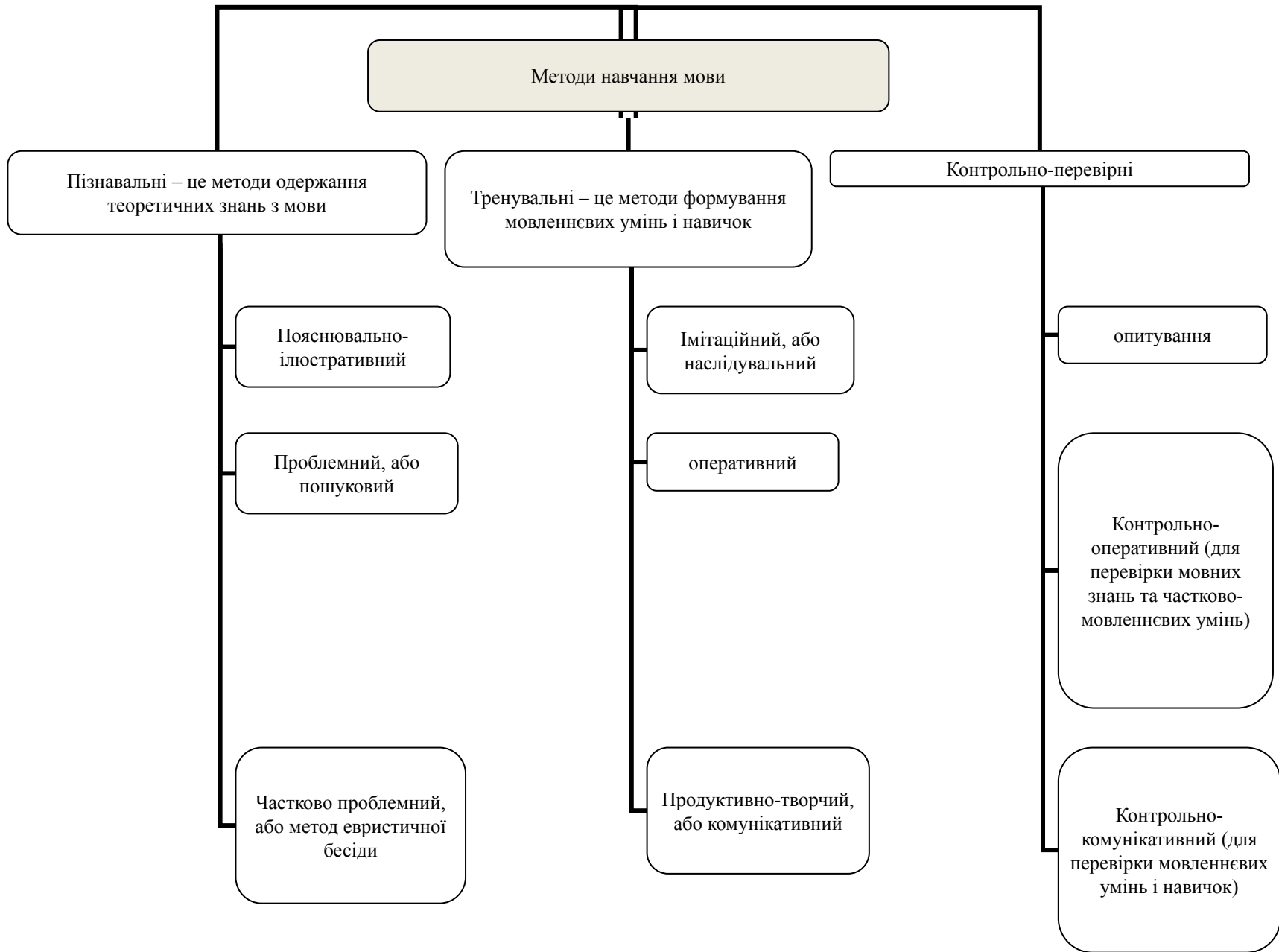
Поняття «ЗІСТАВЛЕННЯ» Методичний прийом

- Відкрите зіставлення використовується:
- 1) на етапі пояснення навчального матеріалу української мови.
- *Методична рекомендація:* зіставляючи мовні факти, слід іти від відомого дітям, тобто від першої мови, і, відштовхуючись від неї, зосереджувати увагу на тому, чим же матеріал української мови відрізняється, у чому суть цих розбіжностей.

Поняття «ЗІСТАВЛЕННЯ»

Методичний прийом

- 2) для корекції (поправки) знань, здобутих школярами на уроках російської мови, відповідно до норм української.
- *Зміст зіставлень* залежить від результатів порівняльного аналізу відповідного матеріалу української і російської мов.
- *Методична рекомендація*: якщо це орфографічний чи граматико-орфографічний матеріал, такий аналіз доцільно здійснювати на двох рівнях: фонетичному (зіставляється вимова) та орфографічному (зіставляється написання).

Характеристика пізнавальних методів навчання української мови

пояснювально- ілюстративний метод

пояснювально- ілюстративний метод

- Суть його полягає в тому, що вчитель сам пояснює теоретичний матеріал, ілюструючи його унаочненням, виконаним на дошці, таблиці тощо

Методична рекомендація:
використовувати у тих випадках, коли іншим шляхом пояснити матеріал не можна, коли він потребує простого повідомлення факту і запам'ятовування.

**Характеристика
пізнавальних методів
навчання української
мови**

**частково проблемний,
або евристичний метод**

- **частково проблемний метод**
 - Суть полягає в такій організації пошукової діяльності учнів на уроці, коли перед ними висувається пізнавальна задача пошукового характеру, і вони під керівництвом учителя знаходять відповідь на неї, а в процесі цього пошуку «відкривають» для себе нові знання
- 1) широко застосовувати на уроках засвоєння українського мовного й орфографічного матеріалу, який має певні розбіжності в обох мовах та під час засвоєння мовних фактів, протилежних в обох мовах;
- 2) використовувати тоді, коли в учнів є попередні знання, які можна використати в ході бесіди і спостережень над новим мовним матеріалом.

**Характеристика
пізнавальних методів
навчання української
мови**

**проблемний, або пошуковий,
або дослідницький метод**

**•проблемний, або пошуковий, або дослідницький
метод**

• Суть його полягає в такій організації навчального процесу, коли школярі, розв'язуючи ту чи іншу пошукову задачу, наштовхуються на щось нове, незрозуміле їм з першого погляду. У них не вистачає знань, щоб розв'язати її.

• на уроках української мови як другої можна використовувати у тих випадках, коли навчальний матеріал містить суперечливість між тим, що учні засвоїли на уроках російської мови, і тим новим, з чим зіткнулися на уроках української.